

NÄVELSÖ

Natur

Hornslandet avskiljs abruptt från fastlandet i sydväst genom den smala, men nog så djupa och dramatiska Verkebacksviken. Strax utanför mynningen, söder om Hornslandet, finns en liten arkipelag dominerad av Nävelsö, Händelöp och Marsö. Dessa öar med sina tillhörande skärgårdar bildar övergången mellan fastland och öppen sjö.

Närmast Verkebacksvikens mynning ligger Nävelsö, med formen av en komet på väg in i viken med några klabbar framför nospetsen och en hel svans av öar efter sig i öster. Nävelsö är en relativt stor ö och mäter ca en kilometer på bredden och det dubbla på längden. Ön har en nästan helt vågrät nordstrand medan den södra sidan är högst oregelbunden och sönderskuren av vikar och glon. Nävelsö inte bara ger intryck av att vara en höglänt, ö den är det också. Hela ön är uppbyggd upp av öst-västliga höjddryggar, vilka stundtals sträcker näsan mer än 20 meter över vattenytan. Trots det myckna berget har ön en omväxlande natur. Gråbergsklipporna reser sig nakna och renspolade ur saltsjön omväxlande med mjuka strandängar. Ovanför glona, på de sakta sluttande markerna ner mot sjön, är växtligheten överflödande. Stora ytor domineras av hållmarkstallskog med ljung. Där det är lite fuktigare, tar granen och blåbärriset över. Lövinslaget återfinns sedvanligt runt de forna inägomarkerna och runt bytomten. På Nävelsö finns också en hävdpräglad havsstrandäng, med rikt flora.

Berggrunden består av kvartsit med insalg av diorit.

Historia

Förhistoria

Trots att Nävelsö är en så höglänt ö att den varit en samlad landmassa under järnålder och dessutom legat så nära fastlandet det bara är möjligt, finns inga kända förhistoriska lämningar. Men att förfäderna sedan länge vistats i denna del av skärgården, visar lämningar inte bara på fastlandet utan också på öarna runt om Nävelsö. På Likholmen söder om Marsö, finns ett magnifiktt röse, det största i skärgården; hela 16 meter tvärs över och två meter högt. På Måsö ligger två stensättningar i tämligen utstuderade lägen på norra respektive södra udden.

På holmarna runt om finns också några stensamlingar, vilka tack vare människans nyfikenhet och skattlystnad är så omplockade eller förstörda, att det idag är omöjligt att avgöra vad de ursprungligen varit; stensättning eller röse? På Uvens

topp ligger en av dessa stenpackningar, som med stor sannolikhet varit en tresidig stensättning, alltså en grav från bronsålder eller järnålder.

Namn

Betydelsen av namnet Nävelsö är ännu okänd. 1544 skrivs det ”neüelsö”. Till jordregisterenheten Nävelsö hör en skyddande gördel av öar i söder och öster.

Jordnatur

Den äldsta kamerala uppgiften om Nävelsö är jordboken 1544, där ön är upptagen som en kronogård i skären. Kronogods tycks skärhemmanet förblivit till 1651, när det överfördes till det Königsmarckska grevskapet, tillsammans med merparten kronoholmar runt om i denna del av skärgården. De flesta av de tidigare kronogårdarna återgick till krononatur sedan grevskapet dragits in till kronan 1675. Nävelsö tycks ha förblivit kronogods tills ön under 1700-talets första hälft friköptes.

Bosättning

Det finns två lämpliga boplatsslägen på ön; ett vid det djupa gloet på södra sidan och ett vid Norra hamn på norra sidan. Av många förståliga skäl föredrog man den solvärmda söderslutningen, där gloet dessutom var djupare och mer skyddat i allmänhet och från nordliga vindar i synnerhet. Gloet var den viktigaste faktorn när det gällde lokalisering av bebyggelsen. Det var mellan båt/hamn och hus det skulle finnas en bekväm förbindelse, helst möjlighet till ögonkontakt. Inägomarken, ursprungligen bara äng, var mindre viktig att ha nära till och daglig översyn över. Bebyggelsen på Nävelsö har med andra ord sannolikhet alltid legat där den ligger än idag. Bygloet är osedvanligt väl skyddat; djupt och smalt och med inloppet i lä från utskjutande småuddar och öar. Inte många öar i skärgården kan skryta med sådant glöläge; Järsö och Händelöp möjligtvis.

Det glo de första nybyggarna bosatte sig invid, trängde mycket längre upp på land än våra dagars glo. Man ser med blotta ögat, att en stor del av grässlätten ovanför gloets vattenspegel, för inte länge sedan alls var vattentäckt. Samma sak avslöjar också de gamla sjöbodarna, nu malplacerade en bit upp på land ovanför den försumpade strandkanten. Vi räknar med att vatten vid medeltidens början stod ungefär två meter högre än idag. Även med ett så högt vattenstånd, ligger den övre delen av av Nävelsö by helt torrskodd.

Det är inte bara öns förhistoria som är dold av tidens töcken. Detsamma gäller även medeltid och tidigaste modern tid. När ön först befolkades vet vi inte. Flertalet av de medelstora öarna i skärgården har sannolikt koloniserats under 1400-talet eventuellt tidigt 1500-tal. Den tidigaste kända uppgiften om Nävelsö är jordeboken 1544, då ”neüelsö” upptas som en kronogård i skären. I boskapslängden från 1627 finns en skattepliktig skärkarl på ön, med ett redovisat boskapsinnehav bestående av en häst, sex kor och en flock får. Inget utsäde förtecknas, vilket måste betyda att det på ön ännu inte fanns bruten åkerjord. Det var fisket i kombination med det rika betet som lockade till bosättning och som till långt fram i tiden var basnäringarna.

På ett sjökort över skärgården mellan Västervik och Verkebacksviken utmätt 1771-74, är på Nävelö bebyggelse markerad innanför gloet. Något sydväst därom

finns ordet ”kjälla” utskrivet med signalerande röda bokstäver. Även på Marsö och Händelöp fanns färskvattenkällor för sjöfarande.

Vid 1700-talets början hade den ursprungliga gården medelst delning förökats till två. Befolkningen växte i antal överallt, så även på Nävelsö och antalet gårdar med där med. Vid 1800-talets slut kunde man räkna sju gårdar på ön. Allt eftersom befolkningen på ön ökade, måste ny jord avtvingas naturen till äng, men under 1800-talet framför allt till åker. Den mesta åkermarken på Nävelsö finns på små och terränganpassade ytor i svackor mellan hållmarken. Åkerbruket har dock aldrig kunnat vara mer än än en binäring, ett sätt att upprätthålla en så långtgående självhushållning som möjligt. Nävelsö har sakta men säkert utvecklats till ett renodlat fiskeläge, där jord och djur endast varit komplement.

Under 1900-talet har det funnits sex gårdar, varav två av tradition har dubbellotter, vilket betyder att det egentligen finns åtta bruknings- och fiskevattenlotter totalt på ön.

Fiske

I den fiskestatistik som upprättades 1880, och som är den äldsta för länet och landet, saknas av oförklarliga skäl siffrorna strömmingsfiskare på Nävelsö. I ”Nafersvik” däremot finns sex strömmingsfiskare med tillsammans 60 skötar och två båtar. Är detta en felskrivning för Nävelsö? Namnet Nävelsö är däremot helt rätt återgivet i ålfisketabellen; antalet ålfiskare uppges till fem med tillsammans tio ålhomnor, med vilka de fångade 30 lispund (1 lispund = 8,5 kilo) ål, med en bruttoinkomst på 180 kronor. Under 1900-talets första decennier var fjällfisket viktigast. 1938 fanns 11 yrkesfiskare och två binäringsfiskare på ön. Det goda strömmingsfisket under kriget ledde till att antalet fiskare stadigt ökade. 1942 registrerades 17 yrkesfiskare på Nävelsö. Därefter sjunker siffrorna successivt. 1961 återstod 13 yrkesfiskare på ön med klar inriktning på både fjäll- och ålfiske. Eftersom inte marken på ön är skiftad, är inte heller fiskevattnet skiftat utan uppdelat på lotter, vilka enligt ett visst mönster roterar mellan de olika gårdarna.

En del av fiskfångsten har av tradition saluförts i Gunnebo. Men Nävelsöfiskarna har också ”torgat” i Västervik.

I slutet av 1950-talet upprättades ett gäddkläckeri i hamnen på Nävelsö. Anledningen var förstås att hjälpa naturen på traven men gäddtillgången. Man odlade så mycket gäddyngel att man kunde sälja vidare. Det var ett grannliga arbete att föädla gäddrom till yngel, som krävde mycken övervakning. Vid utplanteringen tömdes yngeln från en stor plåtkruka med hjälp av en plastslang ner i sjön. Allt skedde i en speciell bod vid hamnen med en stor vattenbassäng av cement. Under 1960-talet lades verksamheten ner. Vid samma tid bedrevs stundtals laxfiske utanför Polens kuster

Också på Nävelsö fanns en båtbyggare, Otto Jönsson. Verksamheten lades ner i början av 1930-talet.

1900-tal

Som mest överallt i skärgården upphörde jordbruket under 1970-talet, när de sista kossorna ”togs ur drift” på Nävelsö. Ett tag därefter höll man får på ön, mycket i landskapsvårdande syfte.

På Nävelsö har aldrig förrättats hemmansklyvning eller jordskiften. Myntets baksida är att det därför inte finns något kartmaterial att söka öns historia i.

Fisket levde länge kvar som lönande näring. Vid 1900-talet mitt var det verkligen vind i seglen. Så mycket framtidstro fanns då ännu, att två fiskaresöner på ön beslutade gå i fädrens fotspår och bo kvar på ön. För att kunna leva modernt familjeliv, avstyckades två frimärksstora tomter på udden öster om gloet där fiskarepojarna uppförde sig var sin villa. Till dessa tomter fördes dock vare sig mark eller vatten. För att leva upp till moderna bankers krav på säkerhet vid lån, har därför en legalisering av tomter genomförts. 1981 beslutades att marken fyra meter från husets grund skulle räknas som enskild tomt.

En extra slant till kvinnor och barn gav konvaljplockningen. Tillsammans plockade man mängder med liljekonvaljer som såldes på torget i Västervik.

Telefonkabel drogs till Nävelsö på 1930-talet och en växel, som betjänade inte bara Nävelsö utan också Marsö, fanns på ön. Elkabel drogs ungefär ett decennium senare.

Bebyggelsen

Vid sekelskiftet 1900 låg alla boningshusen med gaveln vänd mot vattnet och till synes mycket närmre gloet än idag. Alla var uppförda på enkel bredd, låga och satta, som då gamla hus ofta var. Några var förmodligen ryggåsstugor. Alla var de rödstrukna med vita snickerier och vindskivor. Vid gloet låg en samling sjöbodas, också med gavlarna vända mot sjön. Bodarna är av mycket varierande slag. Allt från en renodlad sk Misterhultsbod med överkragad gavel till en Tjustbod med överkragad långsida och hybrider mellan dessa båda typer. Bodarna är inte alls lika konsekvent rödfärgade som bostadshusen. Längst inne i gloet, idag nästan uppe på landbacken, ligger ännu några av dessa bodas. Somliga är oförändrade medan andra helt ombyggda. De äldsta husen med gaveln mot vattnet bildar ännu en enhet.

Sedan sekelskiftet 1900 har flera nya såväl bostadshus som sjöbodas uppförts. Idag finns totalt 12 bostadshus på ön. Det senast uppförda huset kom till 1952, på udden öster om gloet, där ett nytt bostadshus hade uppförts strax dess förinnan. Bostadshusen uppvisar tillsammans en provkarta på olika typer och stilideal - och olika ombyggnadsmöjligheter. Nästan alla hus i bykärnan är ännu faluröda, låga och försiktigt hållna och många tegeltak återstår. Förutom några friggebodas finns inga sommarstugor på ön.

De yngre båthusen och bodarna är rejält mycket större än sina föregångare och har plats för båten under tak. De är alla genomgående rödfärgade. Pga uppgrundningen ligger de nya bodarna längre ut i gloet.

Ladugårdarna ligger på sedvanligt sätt bakom bostadshusen, flertalet är uppförda runt sekelskiftet 1900 med plats för några några enstaka djur.

Av de gamla jordkällarena, där potatis och rotfrukter förvarades, återstår endast gropar i marken.

Dagsläget

År 1999 fanns nio bofasta personer på ön, alla pensionärer. Alla hushållen idkar husbehovsfiske. Någon är ännu fiskare på heltid men far till Gotland för att finna torsk och piggvar. Vid Norra Hamn finns idag en modern kaj som används för oliak transporter.

Gloet uppgrundas alltmer och den stora gräsplanen mellan gloet och husen växer i samma takt. Denna plan är den enda yta som idag hålls öppen förutom bytomten.

Sedan djuren slutat beta i skogen och därmed hämmat all återväxt har skogsbruket vuxit i omfång och är idag den enda av de gamla landbaserade näringarna som till del lever vidare.

I samband med gårdsklyvning och en delvis ny ägobild, har man under senare år måst bygga nya bryggor och landningsplatser eftersom de gamla följt med de sålda husen.

Skydd och förordningar

Småöarna i söder och öster är fågelskyddsområden.

Klass 3 Odlingslandskapet i Kalmar län, bevarande program Västerviks kommun

Klass I Natur i östra Småland

Värdefull miljö i Byar och fiskelägen i Västerviks kommun, bilaga till ÖP

Redovisas i Kulturminnesvårdsprogram för Västerviks kommun. Västerviks kommun 1986

Litteratur

Kalmar läns museums arkiv

Lantmäteriets arkiv

Odlingslandskapet i Kalmar län. Bevarandeprogram Västerviks kommun.

Länsstyrelsen 1995

Natur i östra Småland, Länsstyrelsen 1997

Byar och fiskelägen i Västerviks kommun, bilaga till ÖP, 1984

KMV-program. Åtgärdsdel Västerviks kommun, 1986

Socknar och gårdar i Tjust. Claes-Göran Petersén 2002

Livet på Nävelsö. Jan Askteg 1984

Frälsgodsens i Sverige under storhetstiden. Johan Almquist 1967

Meddelande rörande Sveriges fiskerier 1-2. Rudolf Lundberg 1883

